

САКРАЛЬНІ КАРТИНИ ЖИТТЯ ГУЦУЛІВ В ОПИСАХ РОМАНУ ПЕТРА ШЕКЕРИКА-ДОНИКОВОГО «ДІДО ІВАНЧІК»

У статті проаналізовані описи сакрального (релігійного) світу гуцулів кінця ХІХ – початку ХХ століть. Зауважено, що у духовному житті верховинців панував дуалізм: поряд з християнською релігією вживалися й елементи язичництва. Простежується контрастність сакрального: світлим силам протиставляються темні. Встановлено, що гуцули на позначення демонічного активно вживали евфемізми.

Ключові слова: сакральне, хтонічне, евфемізм, християнство, язичництво.

Владимир Буда. САКРАЛЬНЫЕ КАРТИНЫ ЖИЗНИ ГУЦУЛОВ В ОПИСАНИЯХ РОМАНА ПЕТРА ШЕКЕРИКА-ДОНИКОВОГО «ДИДО ЪВАНЧИК»

В статье проанализирован сакральный (религиозный) мир гуцулов конца ХІХ – начала ХХ веков. Замечено, что в духовной жизни верховинцев господствовал дуализм взглядов: рядом с христианской религией употреблялись и элементы язычества. Наблюдается контрастность сакрального: светлым силам противопоставляются темные. Установлено, что гуцулы на обозначение демонического активно использовали эвфемизмы.

Ключевые слова: сакральное, хтоническое, эвфемизм, христианство, язычество.

Volodymyr Buda. SACRED PICTURES OF HUTSULS' LIFE IN DESCRIPTIONS OF THE NOVEL BY PETRO SHEKERYK- DONYKOVHO «GRANDFATHER YVANCHIK»

Descriptions of sacred (religious) world of hutsuls from the end of the 19th century until the beginning of the 20th centuries are analyzed in the article. It is mentioned that dualism of points of view prevailed in the spiritual life of verhovyntsi: elements of paganism exist along with Christianity. It is possible to trace contrast of sacred: dark forces are contradistinguished to the light. The fact that hutsuls actively used euphemisms for denotation of demonic is underlined in the article.

Key words: sacred, chthonic, euphemism, Christianity, paganism.

З кінця ХХ століття в українській гуманітарній науці активізувалось вивчення проблем сакрального. Зокрема, лінгвісти досліджують релігійну лексику, історію її запозичення й розвитку, правописні норми, опрацьовують сакральну лексикографію. Почастішала увага до функціонування сакралізмів у фольклорних та художніх творах (А. Василенко, Т. Вільчинська, К. Гриньків, Н. Журавльова, В. Пономаренко, Н. Слухай та інші).

Аналізуючи сакральні картини життя гуцулів у романі «Дідо Іванчік», ми звужуємо проблему до понять, пов'язаних, з одного боку, із християнством (сакральне), з іншого – з давніми віруваннями верховинців (сакральне-хтонічне). Зауважимо, що питання приналежності демонічного до сфери ієрофанії є суперечливим. Тут дотримуємось погляду, що темні сили створюють опозицію світлим і визначають релігійну полярність, а тому є елементом сакрального світу. [3, с. 52; 1, с. 126]. Також треба враховувати, що окремі етнічні групи пристосовували старожитні традиції до християнських свят, а своїх давніх богів ототожнювали зі святими офіційної церкви. Тетяна Вільчинська з цього приводу наголошує: «Хоча більшість сакральних персонажів, понять у різних народів, що сповідують християнство, збігається, але в етносвідомості власне релігійні концепти зазвичай супроводжуються різноманітними етнокультурними нашаруваннями» [1, с. 129].

Зрозуміло, що такий дуалізм духовного буття був більше притаманний ізольованим групам населення, яке мешкало в оточенні дикої природи і залежало від неї. Саме подібний спосіб життя гуцулів призводив до поклоніння силам навколишнього світу, часто демонічним. Цю особливість співіснування верховинців і первісної природи так схарактеризував у листі до Максима Горького Михайло Коцюбинський: «Гуцулы – оригінальнейший народ, с богатой фантазией, со своеобразной психикой. Глубокий язычник, гуцул всю свою жизнь, до смерти, проводит в борьбе со злыми духами, населяющими леса, горы, воды. Христианством он воспользовался только для того, чтобы украсить языческий культ» [4, с. 344].

Власне, про це і роман Петра Шекерика, який сміливо можна вважати великим етнографічним полотном, на якому зображено складний внутрішній світ українських горян, їхні вірування, традиції, фобії. Письменник прекрасно знав глибинну суть гуцульської душі, адже його дитинство пройшло у сім'ї діда Иванчіка, який дотримувався давніх звичаїв, а в зрілі роки Шекерик серйозно займався народознавством.

Сам твір ще недостатньо вивчений і мовознавцями, і літературознавцями. Тому дослідження сакрального світу гуцулів, змальованого в романі, є актуальним. Автор настільки глибоко й різнопланово показав життя українських горян, що твір може бути предметом студіювання не лише для філологів, а й для етнографів, істориків, філософів, психологів. Основна проблематика роману – постійна боротьба людини за виживання у не завжди дружелюбному природньому середовищі, де темні й світлі сили змагаються за душу верховинця. А це призводить до конфлікту між християнством і язичництвом, бо гуцул зник захищати себе й своє добро старими поганськими методами.

Головний герой роману, дід Иванчік, належав до уже невеликої частини гуцулії, яка дотримувалась старих традицій і, не заперечуючи християнської віри, скептично ставилась до інституту церкви. Для нього головними божествами були **Вода, Вогонь і Сонце**. Фактично щовечора старий ходить до дев'яти джерел, де, тримаючи «у лівій руці чепелик від граду, громову тріску й гадечу пацирку», кладе «оборону»: «**Водице – Арданице! Миєш два береги, третю середину, Четверте коріне, П'єте каміне, Шесту душу На імне Иван! Обмий її від омрази: Жучьої, болючьої Смертевної, пекучьої, Скіпачької, дупачької!**» [6, с. 21].

Іншим важливим побутовим ритуалом було відгашування вогню саме «на видобраній воді з дев'ятьох головиц». Дід кидав вуглики з печі у заповнений водою кухлик і проводив певні маніпуляції, проганяючи нечисту силу і погане діло. У його примовляннях поєднуються елементи християнського й поганського, адже «золоті служби служили» за Івана «**дев'ять попів срібні**», які «**Усе лихе обполокали, обмили, Стрілу, гистці, вур, клик, Вбрід и наслане здоймили! Ек усі боли поздоймали, У стоящу судину поSSIPали. ПоSSIPали тай заткали, На стоящу гору видослали. ...Й там заGREбли, забили, Заклели навіки віков. Амінь...**

По цих словах дідо хукав иртом **навхрест** на воду у квартах. Здував ничісту силу, спльовуючі у лівий бік» [6, с. 29–30].

Ці дії проводились у хаті, що дуже злило бабу Єлену, яка не сприймала давніх вірувань. Навзаєм дід дражнив бабу, коли уся родина «говорила разом з бабов оченаші». Він у той час лежав на печі та драгував дружину «смішними молитвами»: «**Очінаш, татку наш. Кури крав, у міх клав. Кури кокотіли, у міх лізти ни хотіли. Очінаш ожеєси, шо єс украв, принеси**» [6, с. 36]. Цікавим є те, що уся богомільна родина молилася «ни до образів на стіні, а молилися, лицем обернені у ту сторону світа, видків Сонце сходит» [6, с. 33].

Конфлікт на релігійному ґрунті виникав не лише у родині, а й між священиками й «старовірами». Показовою у романі є сварка між дідом та бабою, яка була викликана вмінням Иванчіка передбачати «на Стрічіне» погоду на увесь рік. Розпочала Єлена: «**И-и-иди ти-и, пустий бластамуте, біда би ти упала на голов страшна та велика з твоїми пустими брїхнями. Іків ти годен зміркувати силу Божу, тай збагнути Божу волю? Ек ти годен знати, земнений Боже, йкий за погідний будет рік, ек тим керуєт небесний Бог, а ни ти, паскуднику паскудний. Ціле наказанє лиш про таких тазд, ек ти, безвірку, сегодни у церкві говорив ніп. Аж ми лице вогнем палало з устиду, що я маю такого самого ідопоклонника за чьоловіка, ек про них**

говорив піп...» [6, с. 105]. Звичайно, дід не змовчав: «Тавіть, ви з попом усе знаєте, ек то є. Вас Бог двох обибрав світ испасати... Ає. Піп усі розуми поїв, а біду розумієт. Тай ти з ним біду тежку знаєш, за шо є грїх, а за шо нема. А, зрешитов, ви ни мете горіти у моїм пеклі. Ни журітси цим. Тай ни бійтеси, шо я буду у ваше царство пхатиси. А екбих нічьо ни знав, то бих и ни говорив нічьо. А тимунь, шо шош знаю, то й говорю. За правду я си ни устидаю, тай нікого си ни бою, навіть и попа ні. Аби й двацїть раз за мнов посилав из церькви хрест, то ни пиду ид нему, бо я си ни чою у провинї... **Шо я роб'ю то, шо робили старовіцкі люде, а вни були сто раз розумніші від твоїх попів, бо мали свій розум, а ни купований, так ек его мают тіперішні попи**» [6, с. 106].

Також церква забороняла виконання старих колядок, а взамін рекомендувала нові тексти. Ось як про це розповідає отаман колядників Джюнда: «Але ек прийшов у нашу парафію молодий піп, то вчюв на одно Риздво наші коледи, то так злементувавси на нас... Ни пустив того року коледників. Сказав, шо ми ни вміємо по хрестенски коледувати. А тоти коледи, шо ми їх коледуємо, **старовіцкі..., поганські коледи. Тай зарадив, аби ми, берези, навчилиси новомодних, хрестенских, колед.**

Ми си зійшли, усі берези, до Річькової школи й там молодий дяк читав нам наголос Біблію про Христа, тай ми полудь того укладали нові коледи, вбераючі їх у стару форму» [6, с. 85].

Не жалували представники офіційної церкви і мольфарів, місцевих чаклунів, які, кажуть, могли й грозові хмари розігнати. Гуцули боялися цих людей, але, ще більше, поважали їх і слухалися. Могутній мольфар був відомий у всіх горах, і ним гордилося село, в якому він проживав. У романі зображена страшна смерть і похорони знаного мольфара Олексія. Сільський священник заборонив дзвонити по його душі, а тіло велів похоронити там на цвинтарі, «де ховают покриточні стратчета, збігленста та повішенників, а ни там, де си ховаєт побожних людий» [6, с. 424]. Реакція верховинців була абсолютно протилежною: вони зненавиділи душпастиря, а особливо запальні хотіли йти бити йому вікна. Ховали Олексія без священника і без відправи у церкві, але на цвинтарі: «...нарід ни поуважив на попівський заказ. Зробив то, шо хотів. В усі дзвони йиму дзвонили, ек йиго на цвинтар заносили, тай поховали йиго ни під плотом, так ек піп хотів, а поховали серед цвинтаря на єсним видним місци, відків далеко було видко Олексієви на йиго любі гори...» [6, с. 426]. Ми бачимо, що хоча гуцули навернулися до християнства, але пам'ять про предківську віру, давні традиції міцно вкоренилася в їхніх душах.

Цей старосвітський складник відчувається в усіх проявах верховинського буття. Будь-яка родинно-побутова подія чи християнське свято наповнені елементами давніх вірувань. Для гуцула два антагоністичні сакральні світи об'єднуються в одному, де треба просити ласки у світлих сил, але не гребувати й підтримкою темних. Так, перед тим як сім'я мала сісти за стіл на Святий вечір, дід Иванчік брав у миску трохи усіх страв і йшов надвір запрошувати нечисту силу: «Прошу тебе до тайної вечері, Білий царю! Водений чьорнокнижнику! Тепер маю право тебе до тайної вечері зазивати...» [6, с. 64]. Це не була проста данина традиціям, а глибока віра в існування демонічних сил, які насилають на гуцула град, бурю чи зливу. Запросивши водяного чорнокнижника до гостини, дід попереджав його, що літом з допомогою **Божої молитви і Водиці-Йорданиці** відганятиме темні сили від своїх земель і худоби. Потім старий повертався у хату і щиро чекав на градового царя, «дівивси перепуженими очима на двері й вікна, ци запрошений ним гість євитси у хаті – засісти з ним разом до тайної вечері» [6, с. 65].

Формальне ставлення певної частини гуцулів до християнської релігії відображено в епізоді, де описано «Пушшіне» – останню неділю перед постом. До цього свята у домі діда Иванчіка готувались поважно: наварили усякої масної їжі, запросили гостей та музик: «У вечер була в діда на Пушшіне вечірниця з данцями. Цілу нічь си набували: їли, тили та данцували до білої днини в запусний понедівнок. А, аби грїха ни було, шо вже говіне зайшло надворі, а вни ше їли скоромно тай гуляли в хаті, то вікна заткавницями позатикали тай далі набувалиси. Грїха си ни боєли, бо в хаті ише ни було днини» [6, с. 107]. Таким чином, ніби й не згрїшили, адже у затемненій хаті якось і «не помітили», що уже піст настав.

Дуалізм свідомості гуцулів яскраво виражений в описах родинно-побутових сцен. Показовим є епізод благословення наречених на весіллі матір'ю молодого. Бажаючи всього найкращого «книзетам», вона звертається до двох найвищих сил: «*Дай Боже, праведне Сонечко велике, абесте так липли одно д'другому ціле своє жите, ек липнут бжзולי д'медови... Дай Боже, праведне, велике Сонечко, абесте си так плодили й коренили у свій рід, ек на добрій земни плодитси й коренуєтси посієна пшеениця...*»

А ціле весіле шіро гомоніло: «*Позволь їм на це, Господи, праведне Сонечко, та поблагослови їх своїов ласков великов и силов светов*» [6, с. 238].

Ще більше відгомін старих традицій зауважуємо в описі «посиживіння» при покійникові, де верховинці ведуть себе зовсім не по-християнськи, не виказуючи ніякого жалю за померлим. Вони вклякали коло тіла «*тай молилися пошепки, ек хто вмів тай розумів... Вставали з земні, тай, витаючіси з усіма в хаті словами «добрий вечер», містилися, де хто міг тай хотів. Одни сідали на лавиці або стоєли збитим гуртом у хаті тай помогали смієтиси тим, що продавали та купували «заїця» коло полиц на лавици, або й сами прилучувалиси д'ним до «заїця». Інчі давали «отарчіка» в куті коло печі, а дехто йшов у хороми, бо там ишли на переміну забави: «били грушки», «висіли», «скакали на него», «мололи млина», «падали в колотізь», «скреготала сорока коло вух», мастили сажев, «ловили біличку», грали сосокала або «тягли бога». Від такої веселості присутніх здавалося, що й сам покійник «своїов мертвов усмішков смієвси на тим посиживінню з свої смерти...» [6, с. 421].*

Етнографи неоднозначно пояснюють таке прощання з покійником. Так, Зенон Кужеля гадав, що гуцули на похоронах бавляться, «щоби себе розвеселити, а найбирше, щоби зробити веселисть межи людьми, бо тогди і домашнім лекше стає на серці» [5, с. 204 – 205]. Сучасні дослідники не вважають це пояснення «забав та ігр при померлому» досконалим, бо аналогічні традиції існували ще у древніх фракійців, які вірили, «що люди приходять у цей світ для страждань, а смерть є порятунком для них» [2, с. 16]. Так чи інакше, але зображена у романі процедура прощання з небіжчиком не відповідає жодним християнським канонам.

На переконання Иванчіка, нечиста сила оточує людей звідусіль, від неї не сховаєшся навіть у церкві: «*Иванчік перед злим духом маштеривси и в церкві, бо чув від старих людий, шо чорт сидит и в церкві. Він си ховаєт з-перед Бога у маковицу, тай, кепкуючіси з него, через цілу Службу Божу вітів кусит на церкві людий до гріха усіякими модами. Вишукуєт челіди любасів, а мушишінем любасок. Примилуєт їх одно д'одном, роб'єчи їх файними та їжними на любу. А вінчених, то вурит мижси собов, мерзит, харкаючі на них, аби одно одним згидувало... Тай кого з'юдит до гріха, то відразу записуєт борше у своїм рействі на буйволовій шкїрі. Прото Юда» [6, с. 306].*

Оточений темними силами з усіх боків, гуцул повинен вміти захищатись від них завжди і всюди. Тим більше, що «*пислати «свого слугу» – йиго зчєз би*», аби нашкодити, можуть і недобррозичливці. Так, перебуваючи далеко від дому на полюванні, Иванчік ставить оборону від насланя в мисливській хатці, де збирався переночувати: «*...перевернув на собі сорочку та й гачі навиворіть, узєв замітавку тай кочергу, припалив у грани, обкрутивси з ними насеред хати на п'єті лівої ноги тричі в зістрість сонця, гримаючі за кождим разом замітавков тай кочергов у середний сволок, обкуруючіси димом промов'єв: «Йикий гість, такий колач! Цур, та осина. Пек тобі вид мене. Ек ни маєт моци та путері мертвий з гробу встати, так ти, ничіста сило, погане насланє, ни маєш моци та путері д'міні в цу хату приступити!... Ху! Тфі! Зчєзни! Пропади!» Тай на замітавці й кочерзі об'їхав назістріть сонця тричі хату» [6, с. 199].*

Як правило, гуцули для номінування нечистої сили використовували евфемізми, тобто табуйовану групу лексики. Характерно, що у більшості випадків до таких належать побажання демонічним силам щезнути: *лісна «изчєзла би» (43), зчєзник (60), арідник, изчєз би (72), «йиго изчєз би» (159), нивмиваний (205), пустенник пустенний (303), «тот», зчєз би (308).*

Вирішальне протистоянням між світлими і темними силами у романі зображене в епізоді «підписування» контракту Иванчіка з «чьортом». Затятий і вправний мисливець, дід хотів стати найкращим звіробоем у горах: для цього треба було лише продати душу нечистому – стрілити

Божим законом у символічне зображення Хреста. Дві душі боролися у Иванчикові: «буйна, завзета стрільця» і «спокійна тазди..., що хотіла жити лиш з мозоля рук, а ни з дурниця легонько» [6, с. 296]. Страшні сумніви терзали гуцула, тричі він піднімав рушницю, заряджену Божим законом, і цілив у Хреста, але не стрілив: «*Ні. Я це нізащо у світі ни зроб'ю, бо ни хочу відпасти від Божого лиця праведного Сонечка*».

Запанувала правда над неправдов. Переміг Бог днини – Сонце, над богом ночі – темнотов. Иванчік оборонивси перед покусов ничістої сили» [6, с. 302].

Таким чином, Петро Шекерик у своєму романі зобразив безперервну боротьбу добра і зла у свідомості гуцулів, показав зіткнення двох світоглядів: християнського і язичницького. І хоча десь глибоко у душі верховинця живуть давні боги, нова релігія стає все визначальнішою. Дуже важливим для розуміння причин поклоніння віруванням предків є монолог Иванчіка про колядників та інші давні традиції: «*Але одно вам скажу, ...шо доків коледників на світі,потив і нас. А ек коледники зніечютси, то й нас тогди ни станет. Арідник, изчез би, из своїми слугами, ничістов силов видразу тогди изгладит наш нарід из лиця земні, ек лиш ми залишимо писанки писати, ек перестанут діти на вогники ходити гріти діда оперед Великоднем. Ек перестанут люде загадки загадувати та казки казати. Ек перестанут коло церкви у дзвони дзвонити. Ек повержемо свою ношу, забудемо свою мову тай видорчємоси свої віри первовічньої, то тогди злий дух завоюет наш гуцулський нарід и знівечет йиго у прах»* [6, с. 72].

Отже, устами головного персонажа роману письменник виголосив одну з провідних ідей твору: забувши давні звичаї, фольклор, мову, гуцули втратять власну ідентичність.

Насправді сакральний світ роману Петра Шекерика-Дониковаго «Дідо Иванчік» є значно ширшим, ніж відображено у нашій роботі. Тут є багато матеріалу для подальших досліджень не лише лінгвістів, а й, у першу чергу, релігієзнавців та етнографів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вільчинська Т. П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII – XVIII ст. / Т. П. Вільчинська. – Тернопіль: Джура, 2008. – 424 с.
2. Дмитрук І. Ф. Сімейна обрядовість гуцулів в етнографічних дослідженнях кінця XIX – першої половини XX ст. / І. Ф. Дмитрук // Гілея: збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. 16. – С. 13– 19.
3. Каюа Роже. Людина та сакральне / Роже Каюа / пер. з фр. / С. Л. Удовик (відп. ред.) – К.: Ваклер, 2003. – 256 с.
4. Коцюбинський М. М. Твори в 3 т. / М. М. Коцюбинський. – К.: Дніпро, 1979. – Т. 3. – 375 с.
5. Кужеля З. Посижіне і забави при мерци в українськiм похороннiм обрядi / З. Кужеля // Записки НТШ. – Львів, 1914. – Т. СХХІ. – С. 173 – 224.
6. Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік / Петро Шекерик-Доників. – Івано-Франківськ: Гуцульщина, 2007. – 496 с.

Стаття надійшла до редакції 5.12.2016 р.